

KLİNİK EĞİTİMDE HEMŞİRELİK ÖĞRENCİLERİNİN DENEYİMLEDİKLERİ ETİK SORUNLAR

Selda RIZALAR

Prof. Dr, Sağlık Bilimleri Üniversitesi Hamidiye Hemşirelik Fakültesi, Cerrahi Hastalıkları Hemşireliği ABD,
selda.rizalar@sbu.edu.tr, İstanbul/Türkiye, 0000-0002-1592-9926

Elif Beyza AKTAY*

Hemşire, Taksim Eğitim Araştırma Hastanesi, elifbeyzaktay@gmail.com,
İstanbul/Türkiye, 0009- 0007-3719-6704

Şevval AKÇAOVA

Hemşire, Çam ve Sakura Şehir Hastanesi, sevval.akcaova@hotmail.com, İstanbul/Türkiye,
0009-0007-9684-9357

Öz

Bu araştırma, hemşirelik öğrencilerinin klinik eğitimde yaşadıkları etik sorunları belirlemek için tanımlayıcı ve kesitsel olarak İstanbul ilinde bir vakıf üniversitesinin hemşirelik bölümündeki 350 öğrenci ile uygulanmıştır. Veriler öğrenci tanıtıcı bilgi formu ve klinik öğretimde etik sorunları belirleme ölçeği ile toplanmıştır. Veriler SPSS 21 programında sayı, yüzde, ortalama, Man Whitney-U ve Kruskal-Wallis testleri ile değerlendirilmiştir. Klinik uygulamalarda öğrencilerin % 37,7'sinin etik sorun yaşadığı saptandı. Öğrenciler yaşadıkları sorunda etik ilkelerden en çok sırasıyla; yarar sağlama, zarar vermeme, eşitlik ve mahremiyet ilkelerinin ihlal edildiğini belirtmiştir. Etik sorun yaşadıklarında ihlal edilen etik değerlerin ise çoğunlukla insan onuru ve doğruluk olduğu belirtilmiştir. Etik sorun yaşadıklarında öğrencilerin % 24,9'u etik karar verdiğini, % 8,9'u etik karar veremediğini, %8,3'ü ise fikri olmadığını belirtmiştir. Öğrencilerin klinik eğitimde yaşanan Etik Sorun Ölçeği toplam puanı 146,72± 39,21 bulundu. Öğrencilerin cinsiyetlerine göre, klinik uygulamaya çıkma sayısına göre, klinik uygulamada etik sorun yaşama durumuna göre etik sorun puanları arasında anlamlı fark bulundu (p<0.05).

Anahtar Kelimeler: Etik Sorun, Hemşirelik, Klinik Öğretim, Klinik Eğitim, Öğrenci,

DETERMINING THE ETHICAL PROBLEMS EXPERIENCED BY NURSING STUDENTS IN CLINICAL EDUCATION

Abstract

This study was conducted as descriptive and cross-sectional to determine the ethical problems experienced by nursing students in clinic education, with 350 students of a foundation university in Istanbul. Data were collected using an information form and a Scale of Ethical Problems in clinical education. Data were evaluated using the SPSS 21 program using number, percentage, mean, Mann-WhitneyU and Kruskal-Wallis tests. It was determined that 37.7% of the students experienced ethical problems, 24.6% experienced ethical dilemmas in clinical practices. The students stated that the ethical principles most frequently violated in the problems they experienced were; benefit, non-maleficence, equality, and privacy, respectively. It was stated that the ethical values violated when they experienced ethical problems were mostly human dignity and honesty. When they experienced ethical problems, 24.9% of the students stated that they made ethical decisions, 8.9% stated that they could not make ethical decisions, and 8.3% stated that they had no idea. The total score of the Scale of Ethical Problems experienced by the students in clinical education was found to be 146.72±39.21. A significant difference was found between the ethical problem scores according to the students' gender, the number of clinical practice, and the status of experiencing ethical problems in clinical practice (p<0.05).

Keywords: Ethical Problems, Clinic, Clinical Teaching, Clinical Education, Nursing, Student,

1. GİRİŞ

Hemşirelik eğitimi öğrencilere belirli bir program dahilinde bilgi, beceri, tutum ve değerleri kazandıran, bütüncül bakış açısı geliştiren, hemşirelik kavramları ve temel hemşirelik tekniklerini içeren mesleki eğitim olarak tanımlanmaktadır (1-4). Avrupa Birliği'nin 2001 yılında belirlediği Hemşirelik Eğitimi Kriterlerine göre hemşirelik eğitimi tanımı; teorik ve uygulamalı eğitimden oluşan bir müfredatı kapsamaktadır (5). Bu bağlamda klinik öğretim mesleki eğitimin vazgeçilmez unsurudur. Klinik öğretim sürecinde; öncelikle öğrenme ihtiyaçları değerlendirilir, hedefler tanımlanır, öğrenme aktiviteleri planlanır ve uygulama sonrası öğretim faaliyetleri değerlendirilir. Hemşirelikte klinik eğitimi, kuramsal eğitime uyumlu bir hasta grubu, alanında yetkin klinik öğretmen, etkin organizasyon ile tasarlanmış klinik öğretim ile sonuçlanmalıdır (6-11). Hemşirelikte klinik öğretimin temel amacı; teorik eğitim ve laboratuvarında verilen beceri öğretimini desteklemek, öğrencilerin uygulama yapılan kliniklerde hastalara temas ederek ve hemşireler ile işbirliği içinde gerçek öğrenme ortamında öğrenmelerini sağlamaktır. Klinik ortamda, öğrenci hemşirelerin öğrenme etkinlikleri birçok unsurdan etkilenmektedir. Klinik ortamda öğretim sürecinde zaman zaman çeşitli sorunlar gelişebilmektedir. Klinik eğitimde hemşirelik öğrencilerinin deneyimlediği sorunlar, teorik ve uygulama arasında tutarsızlık, iletişim sorunları, öğrenci sayısının fazlalığı, etkisiz öğretim yöntemleri, organizasyon aksaklıkları, klinikteki hasta grubunun eğitim amaçlarına uygun olmaması şeklinde sıralanmaktadır (2,6,8).

Klinik eğitim sürecinde zaman zaman etik çatışmaları içeren durumlar yaşanabilmekte, öğrenciler klinik öğretmen ya da kliniklerdeki sağlık çalışanları tarafından hasta, hasta ailesi ya da kendilerine yönelik ortaya çıkan etik sorunlar ile karşı karşıya kalabilmektedirler (12-14). Literatürde hemşirelik öğrencileri tarafından klinik eğitim esnasında gözlenen etik sorunlar; sağlık hizmetlerinin kalitesinin yetersizliği, hatalı tedavi uygulamaları, personelin profesyonel olmayan davranışları, hastaların kliniğe yatış için kabul edilmemesi, bakım gereksinimlerinin zamanında karşılanmaması, mahremiyetin göz ardı edilmesi, bulaşıcı hastalığı olan hastalara verilmesi gereken bakımın aksatılması, hastalara eşit davranılmaması, sosyoekonomik düzeye göre ayrımcılık yapılması, hastalık ve tedavi hakkında yeterli ve uygun şekilde bilgi verilmemesidir (6,12,15-17). Öğrencilerin klinik uygulamalarda bakım sırasında etik ilkelerin dikkate alınmamasına yönelik çarpıcı deneyimleri dikkati çekmektedir.

Klinik öğretimde deneyimlenen etik sorunların Nolan ve Markert (2002)'ın çalışmasında ötanazi, hasta mahremiyeti, tedavi uygulamaları ve hasta haklarının ihlali konuları ile ilgili olduğu saptanmıştır (15). Erdil ve Korkmaz (2009) tarafından yapılan araştırmada etik problemler; hastaların zarara maruz kalması, hasta mahremiyetinin dikkate alınmaması, hastaların statüsüne göre ayrımcılık yapılması şeklinde sıralanmaktadır (16). Yeh ve ark. (2010)'nın yaptıkları bir başka araştırmada, klinik öğretim sürecinde öğrencilerin bazı hastalara yeterince yardım edememe durumunu etik sorun olarak gördükleri saptanmıştır. Ayrıca, hemşirelik öğrencilerinin ekip içinde diğer ekip üyelerinden daha düşük statüde olmalarından dolayı baskı, güçsüzlük ve sıkıntı hissettikleri için etik cesaret motivasyonunun azaldığı belirtilmiştir (17).

Solum ve ark. (2012)'nin yaptıkları çalışmaya göre, hemşirelik öğrencilerinin yaşadıkları etik problemler üç ana başlık altında toplanmıştır. Bunlardan ilki hasta hakları ve vasilerin varlığı arasındaki çatışma, ikincisi etik dışı davranışlardan kaynaklanan hasta hakları ve profesyonel değerlerin ihlal edilmesi arasındaki çatışma, üçüncüsü etik duyarlılık ve olması gereken eylemler arasındaki çatışmadır (18).

Willassen ve ark. (2015)'nin öğrencilerin deneyimlerini araştırdıkları çalışmada ise sağlık çalışanlarının hastalara bir obje gibi tedavi ve bakım vermesi, hastaların ağrı ve endişelerinin dikkate alınmaması, hastaların bedenleri hakkında aşağılayıcı ifadelerde bulunulması ve hastaların içinde bulundukları zor durumdan dolayı yine kendilerinin suçlanması olduğu ortaya konulmuştur (19)

Ünsal ve ark. (2013)' nın yaptıkları araştırmada klinik öğretim elemanları tarafından öğrencilere karşı bazı etik ilkelerin gözardı edildiği saptanmıştır (6). Altıok ve Üstün (2013)' ün araştırmasında ise klinik öğretiminin tutumlarının yargılayıcı olması, öğrenci ayrımı yapılması ve öğrencinin önemsenmemesi şeklinde sorunlara rastlanmıştır. Çalışma bulgularına göre öğrencilerin klinik eğitim sırasında değişik konularda ve farklı boyutlarda etik problem yaşadığı anlaşılmaktadır. Buna karşın, yaşanan etik sorunlara ilişkin sistematik ölçek ile veri toplanarak yapılan çalışma sayısı oldukça sınırlıdır (20). Hemşirelik öğrencilerinin klinik öğretimde karşılaştığı etik sorunların objektif olarak belirlenmesi, sorunların çözümüne yönelik planlamada ilk adımı oluşturacaktır. Klinik eğitimde yaşanan etik sorunların çözümü, etkin öğrenmeyi destekleyerek mezunların hasta bakımında etik yaklaşımlar geliştirmelerini sağlayabilecektir. Bu araştırma, hemşirelik öğrencilerinin klinik eğitimde yaşadıkları etik sorunları saptamak amacı ile tanımlayıcı olarak planlanmıştır.

Araştırma soruları:

Hemşirelik öğrencilerinin klinik eğitimde yaşadıkları etik sorunlar ne düzeydedir?

Hemşirelik öğrencilerinin bireysel ve eğitimsel özelliklerine göre klinik öğretimde yaşadıkları etik sorun düzeyleri arasında fark var mıdır?

2. GEREÇ VE YÖNTEM

2.1. Araştırmanın Tipi

Bu araştırma, hemşirelik öğrencilerinin klinik eğitimde yaşadıkları etik problemleri belirlemek amacı ile tanımlayıcı ve kesitsel tipte yapılmıştır.

2.2. Araştırmanın evreni ve örnekleme

Araştırma evrenini İstanbul'da bir vakıf üniversitesinin Sağlık Bilimleri Fakültesi'nde kayıtlı olan 550 öğrenci oluşturmuştur. Çalışmada bir örneklem seçimi yöntemi kullanmayıp evrenin tamamına ulaşılması hedeflenmiştir. Çalışmaya ikinci, üçüncü ve dördüncü sınıf öğrencileri (410) alınmıştır. Örnekleme çalışmaya katılmayı kabul eden 350 öğrenci dahil edilmiş, katılım oranı %85.36 olmuştur.

2.3. Veri toplama araçları

Veriler 02.01.2020-10.01.2020 tarihleri arasında öğrenci bilgi formu ve "Hemşirelikte Klinik Öğretimde Etik Sorunlar Ölçeği (HKÖESÖ)" ile toplanmıştır. Öğrenci bilgi formu bireysel özellikler ve etik sorun deneyimlerini içeren ilgili literatürden faydalanılarak hazırlanan dokuz sorudan oluşmaktadır (6,12,15-17,20). Klinik Öğretimde Etik Sorunlar Ölçeği, 2019 yılında geliştirilmiştir (21). Hemşirelik eğitiminde 2, 3, ve 4. sınıf öğrencilerine uygulanabilen bir ölçektir. Toplam 52 maddeden oluşan ölçek beşli likert tiptedir, ölçeğin Sağlık Profesyoneli ve Klinik Eğitimci olmak üzere iki alt boyutu vardır. Ölçekte olumlu ve olumsuz ifadeler içeren maddeler bulunmaktadır. Ölçekten en az 52 ve en fazla 260 puan alınmaktadır. Kesme noktası olmayan ölçekten alınan puanın yüksek olması, öğrencilerin klinik öğretimde etik sorun yaşama düzeylerinin azaldığını belirtmektedir. Ölçeğin cronbach alfa değeri 0,96 olarak bulunmuştur (21). Bu çalışmada Cronbach alfa değeri 0,967 olarak saptandı. Veri toplama araştırmacılar tarafından güz dönemi sonunda, uygulamalı derslerin vaka toplantısı sonunda yapılmıştır. Öğrencilere açıklama yapılmış, onamları alındıktan sonra 20 dakikada formları doldurmaları sağlanmıştır. Uygulama gününde devamsızlık yapanlar dışında araştırmaya katılmayı kabul eden öğrenciler toplam 350 kişi örnekleme oluşturmuştur.

2.4. Verilerin Analizi

İstatistiksel değerlendirme SPSS 21.0 (IBM Corp. Armonk, NY, USA) paket programı ile yapıldı. Sayısal değişkenler için ortalama ve yüzdelik kullanıldı. Verilerin normal dağılım durumunu belirlemek için Kolmogorow-Smirnov testi kullanıldı. Normal dağılmayan numerik değişkenler için gruplar arasındaki fark, Mann-Whitney U testi, Kruskal Wallis testi ile normal dağılan değişken için

One way ANOVA testi kullanılarak değerlendirildi. Testler için istatistiksel olarak $p < 0.05$ değeri anlamlı kabul edildi.

2.5. Etik kurul onayı

Çalışmaya başlamadan önce araştırmaya yönelik İstanbul'da bir vakıf Üniversitesinin Girişimsel Olmayan Klinik Araştırmalar Etik Kurulu'ndan 8 Ocak 2020 tarih ve 15 numaralı etik kurul izni ve gerekli kurum izni alınmıştır. Çalışma Helsinki Deklarasyonuna uygun gerçekleştirilmiş olup katılımcılardan bilgilendirilmiş yazılı ve sözlü onam alınmıştır.

3. BULGULAR

Çalışmaya alınan öğrencilerin bireysel özellikleri Tablo 1'de yer almaktadır. Bu araştırmada klinik uygulama yapan öğrencilerin %82,9'unun kız öğrenci olduğu görülmüştür. Bulundukları sınıflara göre; %29,1'i ikinci sınıf, %33,7'si üçüncü sınıf, %37,1'i dördüncü sınıf öğrencisidir. Klinik uygulamalarda tüm öğrencilerin % 37,7'sinin etik sorun yaşamaktadır. Ayrıca %24,6'sı etik ikilem yaşadığını, %10 'u ise etik çıkmaz yaşadığını belirtmiştir. Öğrenciler, yaşanan etik sorunun kaynağı olarak %17,4 oranında hemşireyi, %15,7 oranında hekim ve hemşireyi, % 9,4 oranında ise klinik öğretim elemanını ve hemşireyi sorumlu göstermişlerdir. Yaşadıkları etik sorun durumunda etik ilkelerden öğrencilerin %14,3'ü eşitlik, %13,4'ü yarar sağlama, %6,6'sı mahremiyet, %6,3'ü zarar vermeme ilkelerin gözardı edildiği belirtilmiştir. Yaşanan etik sorun durumunda etik değerlerden hangisinin göz ardı edildiği sorusuna da öğrencilerin; %25,4'ü insan onuru, %13,4'ü doğruluk değerlerinin ihlal edildiğini belirtmiştir. Etik sorun ile karşılaştıklarında öğrencilerin % 24,9'u etik karar verdiğini, % 8,9'u etik karar veremediğini, %8,3'ü ise konu hakkında fikri olmadığını belirtmiştir.

Tablo 1. Öğrenci Hemşirelerin Tanıtıcı Özellikleri (N=350)

	Değişkenler	n	%
Cinsiyet	Kadın	290	82,9
	Erkek	60	17,1
Sınıf	2.Sınıf	102	29,1
	3.Sınıf	118	33,7
	4.Sınıf	130	37,2
Klinik uygulamaya çıkma sayısı	2	65	18,6
	3	52	14,9
	4	35	10
	5	29	8,3
	6	38	10,9
	7	24	6,9
	8	43	12,2
	9	64	18,2
Klinik uygulamada etik sorun yaşanması	Evet	132	37,7
	Hayır	218	62,3
Etik sorun türü	Etik ikilem	86	24,6
	Etik çıkmaz	35	10,0
	Fikrim yok	35	10,0
	Sorun yaşamadım	194	55,4
Etik sorunun kaynağı	Hemşire	61	17,4
	Hekim ve Hemşire	55	15,7
	Klinik eğitimci ve Hemşire	33	9,4
	Sorun Yaşamayan	201	33
	Yarar sağlama	47	13,4

Etik sorunda ihlal edilen etik ilke	Zarar vermeme	22	6,3
	Eşitlik	50	14,3
	Mahremiyet	23	6,6
	Özerklik	5	1,4
	Sorun yaşamayan	203	58
Deneyimlenen etik sorunlarda ihlal edilen etik değer	İnsan onuru	89	25,5
	Doğruluk	47	13,4
	Diğer	11	3,1
	Sorun yaşamayan	202	58
Yaşanan sorunda etik karar verme durumu	Evet	87	24,9
	Hayır	3	8,9
	Fikrim yok	29	8,2
	Sorun yaşamayan	203	58
	TOPLAM	350	

Öğrencilerin klinik eğitimde yaşanan HKÖESÖ toplam puanı $146,72 \pm 39,21$ olup Klinik Eğitimci alt boyut puanı $61,28 \pm 13,30$ Sağlık Profesyoneli alt boyut puanı $85,44 \pm 28,22$ bulundu. Öğrencilerin bulundukları sınıflarına göre etik sorun ölçek puan ortalamaları arasında fark bulunmadı ($p>0.05$) (Tablo2).

Tablo 2. Öğrencilerin Hemşirelikte Klinik Öğretimde Etik Sorunlar Ölçeği ve Alt Boyut Puanları (N=350)

Ölçek ve alt boyutlar	Ort $\pm$ SS	Min-max	Ölçekten alınabilecek min-max puanlar
Klinik eğitimci	$61,28 \pm 13,30$	27-102	21-105
Sağlık Profesyoneli	$85,44 \pm 28,22$	31-155	31-155
Toplam	$146,72 \pm 39,21$	58-243	52-260

Öğrencilerin bazı değişkenlere göre etik sorun ölçek puanları Tablo 3'te verilmiştir. Hemşirelik öğrencilerinin cinsiyetlerine göre etik sorun puan ortalamaları arasında fark vardı, erkek öğrencilerin puanı kadınlardan yüksek bulundu ($p<0.05$). Öğrencilerin klinik uygulamaya çıkma sayısına göre etik sorun puan ortalamaları arasında fark belirlendi ($p<0.05$).

Klinik uygulamalarda öğrencilerin etik sorun yaşama durumlarına göre etik sorun puan ortalamaları arasında fark bulundu ($p<0.05$). Yaşanan etik sorunun türüne göre, etik sorunun kaynağına göre, yaşanan sorunda ihlal edilen etik ilkeye göre HKÖESÖ puan ortalamaları arasında fark bulunmadı ($p>0.05$). Öğrencilerin deneyimledikleri etik sorunlarda ihlal düşündükleri etik değerlere göre ve yaşadıkları sorun durumunda etik karar verip vermemelerine göre HKÖESÖ puan ortalamaları arasında fark bulunmadı ($p>0.05$).

Tablo 3. Öğrenci Hemşirelerin Tanıtıcı Özelliklerine Göre Etik Sorunlar Ölçeği Toplam Puan Ortalamalarının Karşılaştırılması (N=350)

	Değişkenler	Ortalama $\pm$ SS	Test değeri;p
Cinsiyet	Kadın	$140,03 \pm 36,5$	U=5727,0
	Erkek	$163,0 \pm 41,66$	P=0,000
Sınıf	2.Sınıf	$147,04 \pm 43,15$	K-W=1,197
	3.Sınıf	$144,51 \pm 32,72$	P=0,550
	4.Sınıf	$141,08 \pm 39,2$	
	2 Hemşirelik Esasları	$129,80 \pm 35,04$	K-W=25,413

Klinik uygulamaya çıkma sayısı	3 Dahiliye	148,62±37,52	P=0,001
	4 Cerrahi	167,34±40,05	
	5 Çocuk	149,79±39,52	
	6 Psikiyatri	148,97±36,29	
	7 Öğretim	137,83±38,78	
	8 Yönetim	138,16±36,51	
	9 Halk sağlığı	142,41±37,37	
Klinik uygulamada etik sorun yaşadınız mı?	Evet	150,77±39,41	U=12088,0
	Hayır	139,85±37,20	P=0,012
Ne tür etik sorun yaşadınız?	Etik ikilem	149,96±39,17	K-W=3,039
	Etik çıkmaz	150,31±47,26	P=0,386
	Fikrim yok	138,37±30,37	
	Sorun yaşamayan	141,18±37,32	
Sizce etik sorunun kaynağı nedir?	Hemşire	143,75±39,50	F=2,153
	Hekim ve Hemşire	153,11±39,60	P=0,093
	Klinik eğitimci ve Hemşire	151,82±37,76	
	Sorun yaşamayan	140,25±37,44	
Yaşadığınız sorunda size karşı ihlal edilen etik ilke hangisi?	Yarar sağlama	152,57±38,73	F=1,192
	Zarar vermeme	147,36±39,59	P=0,312
	Eşitlik	148,62±39,03	
	Mahremiyet	137,60±38,58	
	Özerklik	158,20±39,82	
	Sorun yaşamayan	140,83±37,84	
Deneyimlediğiniz etik sorunlarda hangi etik değer ihlal edildiğini düşünüyorsunuz?	İnsan onuru	150,89±39,89	K-W=6,038
	Doğruluk	148,66±38,48	P=0,110
	Diğer	130,73±22,39	
	Sorun yaşamayan	140,57±37,95	
Yaşadığınız sorun durumunda etik karar verebildiniz mi?	Evet	149,20±39,49	K-W=6,556
	Hayır	155,97±37,40	P=0,087
	Fikrim yok	134,62±33,16	
	Sorun yaşamayan	141,24±38,27	

4. TARTIŞMA

Bu araştırmada klinik uygulamaya çıkan 2., 3. ve 4. sınıf öğrencilerinden oluşan örneklemin çoğunluğu kız öğrencilerden oluşmaktaydı. Klinik uygulamalarda öğrencilerin yaklaşık üçte birinin (% 37,7) etik sorun yaşadığı saptandı. Akutay, ve Ceylan'ın (2022) çalışmasında ve Gümüşler ve Başaran (2020)'in çalışmasında bu oran %50'nin üzerinde bulunmuştur (20,22). Klinikler insan odaklı ve karmaşık alanlar olduğundan etik sorunlarla karşılaşabilmektedir. Bizim çalışmamızda diğer çalışmalardakine göre etik sorunla karşılaşma oranları daha düşüktür. Bu bulgumuzun klinik uygulama alanlarının olumlu özelliklerinden kaynaklanabileceği düşünülmüştür.

Hemşirelik öğrencileri klinik uygulamalarda en sık etik sorun yaşadıkları meslek grubunu hekimler ve hemşireler olarak ifade etmişlerdir. Bu çalışmamızda yaşanan etik sorunun kaynağı olarak öğrenciler en çok sırasıyla; klinik hemşiresini, hekim ve hemşireyi ve klinik eğitimci ve hemşireyi sorumlu tutmuştur. Literatür incelendiğinde klinikte etik sorun yaşanan kişilerin çoğunlukla hemşire ve hekim olduğu şeklinde sonuçlara rastlanmaktadır (12,20,23). Bulgumuz literatür ile benzerlik göstermiştir. Öğrenciler kliniklerde en sıklıkla klinik hemşiresi ile ardından hekim ile iletişim kurmaktadır. Akutay ve Ceylan'ın (2022) çalışmasında, klinik uygulamada öğrencilerin %20,2 si hekimlerle, %20,1'i hemşirelerle etik sorun yaşadıkları belirtilmiştir. Akın Korhan ve ark. (2018) yaptıkları çalışmada öğrencilerin en çok hekim ve klinik hemşireleri ile etik sorun yaşadıkları ifade etmişlerdir (23). Haahr ve ark. (2020) klinik uygulamada hemşirelerin deneyimledikleri etik ikilemleri inceledikleri derlemede, hemşirelerin anlamasalar veya desteklemeseler bile hekimlerin hastalarla ilgili aldıkları tıbbi kararları takip etmek zorunda kaldıkları ve etik ikilem ve moral distress yaşadıkları belirtilmektedir (24).

Hemşirelik öğrencileri yaşadıkları etik sorun esnasında etik ilkelerden en çok sırasıyla; eşitlik (14,3), yarar sağlama (13,4), mahremiyet (6,6), zarar vermeme (6,3) ilkelerinin ihlal edildiğini belirtmiştir. Klinik uygulamalarda öğrencilere öğretim elemanları tarafından uygulanan etik kural ihlallerine yönelik Ünsal ve ark. (2013)'nin çalışmasında yararlılık, zarar vermeme ve eşitlik ilkesi ihlalinin yapıldığı saptanmıştır (6). Akutay ve Ceylan, (2022)'in yaptıkları çalışmada öğrencilerin önemli buldukları etik ilkelerin ilki yarar sağlama, ikincisi zarardan kaçınma olarak saptanmıştır. Hemşirelik öğrencilerinin klinik uygulamalarında yüz yüze kaldıkları etik sorunları belirlemek amacı ile yapılan bir çalışmada, öğrenciler bazı hastalara sağlık çalışanları (hemşireler veya doktorlar) tarafından fiziksel ya da psikolojik açıdan kötü davranıldığı, hastalara yeterli bilgi verilmediği, sosyo-ekonomik durumlarına göre ayrımcılık yapıldığı ve hastaların mahremiyetinin dikkate alınmadığını bildirmişlerdir (16). Çalışmalarda hemşirelerin kendi etik olmayan davranışlarının da etik sorunların artmasına neden olduğu belirtilmektedir. Oysa hemşirelerin, etik ilkelerin uygulanması konusunda öğrencilere iyi bir rol model olması beklenmektedir. Öğrencilerin sahada yaşadıkları etik sorunların kaynağında etik ilkelerin müfredatta yeterince yer bulmaması da bir etken olabilir.

Araştırmamızda etik sorun durumunda öğrencilerin dörtte biri insan onurunun, daha azı doğruluk değerinin ihlal edildiğini belirtmiştir. Bir üniversitede 36 hemşirelik öğrencisi ile hasta saygınlığı konusunu incelemek amacıyla yapılan çalışmada, hastaların saygınlığını koruyan veya riske atan birçok unsur belirlenmiş, en çok hasta onuruna saygının ihlali üzerinde durulmuştur (25). Temel bir insan hakkı olarak bildirilen insan onuru, bireyin özgür bir varlık olarak taşıdığı en önemli değerlerden biridir. Bu kavram, özünde insanın bireyselliğine saygı gösterilmesi ve her bireye benzersiz bir insan olarak yaklaşılması anlamına gelmektedir. Bu nedenle insan onuru hemşirelikte bakımının temelini oluşturmaktadır. Mesleki eğitimde insan onurunun korunması konusuna önem verilmesi ve klinikte hemşirelerin rol model olmaları son derece önemlidir.

Etik sorun yaşandığı zaman öğrencilerin yaklaşık dörtte biri etik karar verdiğini, % 8,9'u etik karar veremediğini, %8,3'ü ise fikri olmadığını belirtmiştir. Küçük ve ark., (2017)'nin yaptıkları hemşirelik öğrencilerinin etik karar verme düzeyleri ile etkileyen faktörlerin belirlenmesi amaçlı çalışmada, öğrencilerin yaklaşık yarısının etik bir sorunla yüz yüze kaldığı belirlenmiştir. En çok karşılaşılan etik sorunun ise hastalar ve hemşireler arasında yaşanan iletişim sorunları olduğu saptanmıştır. Çalışmaya alınan öğrencilerin yarısının karşılaştıkları etik sorunları ilgili birimlere bildirdikleri görülmüştür. Öğrencilerinin etik sorunlar karşısında karar verebilme düzeylerinin ise ortalama düzeyde olduğu bulunmuştur. Etik kavramı üzerine etkin yöntemler ile eğitim planlamalarının yapılması önerilmiştir (26).

Bu çalışmada öğrencilerin klinik eğitimde yaşanan Etik Sorun Ölçeği toplam puanı $146,72 \pm 39,21$ olup Klinik Eğitimi alt boyut puanı $61,28 \pm 13,30$, Sağlık Profesyoneli alt boyut puanı $85,44 \pm 28,22$ bulundu. Öğrencilerin önemli düzeyde etik sorunlarla karşılaştıkları görülmektedir. Etik sorunlar karşısında öğrencilerin çoğunlukla sessiz kalma ve gözardı etme davranışları olduğu bildirilmiştir (20,23,27). Çeşitli çalışmalarda, öğrencilerin klinik eğitimde karşılaştıkları etik sorunlara farkındalıklarının yeterli olmadığı, sorunların farkına varan öğrencilerin ise sorunun çözümüne aktif olarak katılmadıkları bildirilmiştir (28-30). Hemşirelik öğrencilerinin etik duyarlılık düzeyinin belirlenmesi amacıyla yapılan bir çalışmada öğrencilerin etik ölçeği puan ortalaması yüksek düzeyde saptanmıştır (31). Hemşirelik öğrencilerinin yaşadıkları etik problemler ve bunlar karşısında başvurdukları çözüm yollarını belirlemek amacıyla yapılan bir çalışmada etik sorunların nedeni hemşireler olarak belirlenmiş, öğrenciler (%83) etik ilke ve değerler çerçevesinde sorunla baş edebileceklerini bildirmiştir. Öğrenciler sorunun çözümü için yönetime bildirme, hukuki süreci başlatma ya da etik kurula bildirme önerisi getirmişlerdir. Hemşirelik öğrencilerinin etik sorunlar yaşadıklarını ve farkındalıklarını ortaya koyarak etik duyarlılık gösterebildikleri, ancak etik karar verme sürecinde aktif rol oynayamadıkları vurgulanmıştır. Klinik uygulamada karşılaşılan etik sorunların çözümüne yönelik olarak etik dersinin tüm müfredatta yayılarak verilmesinin faydalı olacağı düşünülmektedir (21,23).

Öğrencilerin sosyo-demografik özelliklerine göre Klinik Öğretimde Etik Sorunlar Ölçeği puanları incelendiğinde, cinsiyet, klinik sorunla karşılaşma ve uygulamaya çıkma sayısı arasında anlamlı fark bulundu. Öğrencilerin cinsiyetlerine göre etik sorun puan ortalamaları arasında fark bulundu, erkek öğrencilerin puanı(163,0±41,66) kadınlardan(140,03±36,5) yüksek bulundu, bulgumuz erkek öğrencilerin daha az kız öğrencilerin daha fazla etik sorun deneyimledikleri anlamına gelmektedir. Akutay ve Ceylan (2022)'ın çalışmasında ise tam tersine kız öğrencilerin (195,00) ölçek puanı erkeklerden(178,00) daha yüksek bulunmuş ve daha az sorun yaşadıkları belirtilmiştir (20). Bulgumuzdaki kız öğrencilerin daha çok etik sorun deneyimleme düzeyine gerekçe olarak kız öğrencilerin konuya daha duyarlı olmaları düşünülebilir. Nitekim Salar ve ark. (2016)'nın yaptıkları çalışmada, kadınların etik duyarlılığı erkeklere göre daha yüksek bulunmuştur (32). Özyer ve Azizoğlu (2010) etik tutumda cinsiyetin etkisini araştırdıkları çalışmada, erkeklerin göreceli etik alt boyutunda daha yüksek puan ortalamasına sahip olduğu yani erkeklerin etik kararlar açısından daha fazla ben merkezli olabildiğini ortaya koymuştur (33). Literatürde cinsiyet ile etik sorunlara yaklaşım arasında bir ilişki olmadığını ifade eden çalışmalar da mevcuttur (34). Çalışmamızda kadınların daha fazla etik sorun yaşadığı bulgumuz literatürdeki bazı çalışmalarla benzerlik göstermektedir. Etik sorunların yaşanmasında cinsiyetin rolü konusunda var olan çelişkili bulgular daha ileri araştırma gereksinimini ortaya koymaktadır.

Klinikte etik sorunla karşılaştığını belirtenlerin etik sorun deneyimleme ölçek puanı yüksek bulundu. Bu bulgu etik sorunla karşılaştığını belirtenlerin sorun deneyimleme düzeyinin karşılaşmayanlara göre düşük olduğunu ifade etmektedir. Aslında burada beklenen öğrenci ifadesi ile sorun deneyimleme düzeyinin aynı doğrultuda olmasıdır. Bulgulardaki tezat durumun kaynağı öğrencilerin etik sorunu tanıma güçlükleri olabilir; sorun olmayan bir durumu sorun olarak algıladıkları düşünülebilir.

Yapılan araştırmalar incelendiğinde; hemşirelik öğrencilerinin klinik uygulamalarda birçok farklı etik sorun ile karşılaştığı görülmektedir. Öğrencilerin sınıfı büyüdükçe klinik uygulamada tecrübe kazanarak etik yaklaşımı daha doğru yönetebilmeleri beklenir. Çalışmamızda öğrencilerin bulundukları sınıflarına göre etik sorun puan ortalamalarına bakıldığında 3. Sınıfta ikiye göre, 4. Sınıfta da 3'e göre düşüş görüldü ancak, fark istatistiksel olarak anlamlı değildi ($p>0.05$). Ordu'nun çalışmasında yaşanan etik sorunların birinci sınıfa göre son sınıf öğrencilerinde daha az olduğu ve etik eğitim düzeyi yükseldikçe yaşanan sorunların azaldığı bildirilmiştir (35). Öte yandan ilerleyen sınıflarda yeni ve farklı durumlarla karşılaşılması yeni etik sorunlarla karşı karşıya kalma olasılığı yaratabilir.

Öğrencilerin klinik uygulamaya çıkma sayısına göre etik sorun düzeyleri arasında fark bulundu. İki uygulamaya çıkanların puanı en düşüktü, iki uygulamaya çıkılmış olması birinci sınıfta hemşirelikte temel ilke ve uygulamalar derslerini almış olmaları anlamına gelmektedir. Bulgumuz ilk stajını yapan öğrencilerin etik sorun deneyimleme düzeyinin en yüksek değerde olduğu anlamına gelmektedir. Birinci sınıftaki öğrencilerin ilk klinik deneyimleri sırasında yoğun etik sorun deneyimlemeleri beklendik bir durumdur. Dördüncü uygulamasına çıkanların en yüksek puan almaları yani en az etik sorun yaşamaları bulgumuz ise gerekçe gösterilememiştir. Beklenen, sınıf düzeyi gibi staj sayısı arttıkça ya da teorik ve uygulama kazanımları arttıkça sorun yaşama düzeyinin kademeli olarak azalmasıdır. Bu bulgular ilerleyen stajlarda yeni ve farklı öğrenme deneyimleri yaşandığından yeni etik sorunlarla karşılabildiği şeklinde de yorumlanabilir.

Öğrencilerin yaşadıkları etik sorunun türüne, kaynağına göre, sorunda ihlal edilen etik ilkeye ve değerlere göre, sorun durumunda etik karar verip vermemeye göre etik sorun yaşanma düzeyleri arasında fark bulunmadı.

5. SONUÇ VE ÖNERİLER

Araştırmamızdan elde edilen bulgulara göre öğrencilerin yaklaşık üçte birinin klinik uygulamalar esnasında etik problemler yaşadığı, etik sorun puanının ortalamasının altında olduğu, erkek öğrencilerin etik sorun puanının kız öğrencilerden yüksek olduğu, etik sorun deneyimleyen öğrencilerin ölçek puanının sorun yaşamayanlara göre daha yüksek olduğu belirlendi. Çalışma bulgularına dayanarak öğrencilerin etik sorunları tanıma ve çözmeye yönelik bilgi ve beceri geliştirme programlarının eğitim sürecinde müfredat içinde uygulanması önerilebilir.

Araştırmanın sınırlılıkları: Araştırma bir vakıf üniversitesinin hemşirelik öğrencileri ile yürütülmüş olup tüm öğrencilere genellenemez.

Teşekkür: Araştırmamıza katılan tüm öğrencilere teşekkür ederiz.

KAYNAKÇA

1. Henderson V.(2006) The concept of nursing. Journal of Advanced Nursing 53(1): 21-34. <https://doi.org/10.1111/j.1365-2648.2006.03660.x>
2. Karaöz S. (2013) Hemşirelik eğitiminde klinik değerlendirmeye genel bakış: güçlükler ve öneriler. DEUHYO ED 6(3): 149-158. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/753477>
3. Boztepe H, Terzioğlu F.(2013) Hemşirelik eğitiminde beceri değerlendirme. Anadolu Hemşirelik ve Sağlık Bilimleri Dergisi 16(1):57-64. https://dergipark.org.tr/tr/pub/ataunihem/issue/2660/34382#article_cite
4. Lin L, Hou YY, Wang XH, Han YX. (2014) Graduate students as preceptors: Effects on clinical teaching outcomes of medical nursing. International Journal of Nursing Sciences 1(2): 202- 206. <http://dx.doi.org/10.1016%2Fj.ijnss.2014.05.008>
5. Topuksak B, Kublay G. (2010) Florence Nightingale'den günümüze hemşirelik eğitiminde neler değişti? avrupa ve türkiye'de modern hemşirelik eğitimi, Maltepe Üniversitesi Hemşirelik Bilim ve Sanatı Dergisi Sempozyum Özel Sayısı: 298-305.
6. Ünsal C, Öcal G, Demiral M, Alsan G, Mumcu HK. (2013) Trabzon'da bir sağlık yüksekokulunda okuyan öğrencilere klinik uygulamalarda öğretim elemanlarının uyguladığı etik ilke ihlalleri. Gümüşhane Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi 2(3): 12-24.
7. Killam LA, Heerschap C.(2013) Challenges to student learning in the clinical setting: A qualitative descriptive study. Nurse Education Today 33(6): 684- 691. DOI: 10.1016/j.nedt.2012.10.008.
8. Ünver V, Cinar Fİ, Yüksel C ve ark.(2013) Hemşirelik son sınıf öğrencilerinin acil servis klinik uygulamasına ilişkin görüşlerinin incelenmesi. Hemşirelikte Eğitim ve Araştırma Dergisi 10 (3): 12-17. 1305-0397 / 2618-5741.
9. Hemşirelik Ulusal Çekirdek Eğitim Programı (HUÇEP) (2014). <http://www.hemed.org.tr/images/stories/hucep-2014-pdf.pdf> (25.09.2016).
10. Kurban NK,(2015) Hemşirelikte klinik öğretim, içinde: hemşirelikte öğretim ve eğiticinin rolü eğitim, değerlendirme ve müfredat geliştirmede en iyi uygulama için eksiksiz rehber (1.Baskı), Arslan S, Kurban NK, Anı Yayıncılık, Ankara, s 167-188.
11. Valiee S, Moridi G, Khaledi S, Garibi F.(2016) Nursing students' perspectives on clinical instructors' effectiveness strategies: A descriptive study. Nurse Education in Practice 16 (1): 258-262. doi: 10.1016/j.nepr.2015.09.009. Epub 2015 Oct 8.
12. Park HA, Cameron ME, Han SS et al. (2003) Korean nursing students' ethical problems and ethical decision making. Nursing Ethics Journal 2 10(6): 638- 653. PubMed ID 14650482
13. Ramos FR, Brehmer LC, Vargas MA et al.(2015) Ethical conflicts and the process of reflection in undergraduate nursing students in Brazil. Nursing Ethics 22 (4): 428-439. doi: 10.1177/0969733014538890. Epub 2014 Aug 4.
14. Aitamaa E, Leino-Kilpi H, Puukka P, Suhonen R.(2010) Ethical problems in nursing management: The role of codes of ethics. Nursing Ethics 17(4): 469-482. 18-22,
15. Nolan PW, Markert D.(2002)Ethical reasoning observed: a longitudinal study of nursing students. Nursing Ethics Journal 9(3): 243-258. doi: 10.1191/0969733002ne507oa.

16. Erdil F, Korkmaz F.(2019) Ethical problems observed by student nurses. *Nursing Ethics Journal* 16(5): 589-598. doi: 10.1177/0969733009106651.
17. Yeh MY, Wu SM, Che HL.(2010) Cultural and hierarchical influences: ethical issues faced by Taiwanese nursing students. *Medical Education* 44: 475-484.
18. Solum EM, Maluwa VM, Severinsson E.(2012) Ethical problems in practice as experienced by Malawian student nurses. *Nursing Ethics* 19(1): 128-138.
19. Willassen E, Blomberg AC, Post I, Lindwall L.(2015) Student nurses' experiences of undignified caring in perioperative practice - Part II. *Nursing Ethics* 22(6): 688-699.
20. Akutay S, Ceyhan Ö. (2022) Hemşirelik öğrencilerinin klinik öğretimde etik sorun yaşama durumlarının belirlenmesi. *Gümüşhane Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi* 1452-1459
21. Kırşan M.(2019) Hemşirelikte klinik öğretimde etik sorunlar ölçeği geliştirme. İzmir Katip Çelebi Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Hemşirelik Esasları Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi. İzmir4.
22. Gümüşler Başaran, A.(2020) "Hemşirelik bölümü son sınıf öğrencilerinin intörlük uygulamasında karşılaştığı sorunlar, tutumları ve etik açıdan değerlendirmeleri". *Eurasian Journal of Health Sciences* 3 (3), 177-183.
23. Akın Korhan, E., Ceylan, B., Üstün, C., ve Kırşan M.(2018) "Hemşirelik öğrencileri gözüyle klinik alanda etik sorunlar". *Ege Tıp Dergisi*, 57(2), 75-81.
24. Haahr, A, Norlyk, A, Martinsen, B. and Dreyer, P. (2020). "Nurses experiences of ethical dilemmas: a review". *Nursing Ethics*, 27 (1), 258-272.
25. Papastavrou E., Efstathiou C., Andreou C.(2016) Nursing students' perceptions of patient dignity. *A Review Nursing Ethics*, 23(1)
26. Küçük S., Uysal N., Çakırer N., Kahriman İ., Altundağ S., Gönenç İ. (2017) Hemşirelik öğrencilerinin etik karar verme düzeyleri ve etkileyen faktörlerin belirlenmesi. 3:157
27. Callister, L.C., Luthy, K.E, Thompson, P., and Memmott, R.J. (2009). "Ethical reasoning in baccalaureate nursing students". *Nursing Ethics*, 16(4), 499-510.
28. Parandeh A., Khaghanizade M., Mohammadi E., Nouri J.M. (2014) Factors influencing development of professional values among nursing students and instructors: A Systematic Review 7(2) :284-293
29. Kızılırmak A., Calpbinici P. (2018) Hemşirelik öğrencilerinin etik duyarlılıkları ile eleştirel düşünme eğilimleri arasındaki ilişki. *Erciyes Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi* 21:192-198.
30. Park, M., Kjervik, D., Crandell, J., Oermann, M.H, (2012) The relationship of ethics education to moral sensitivity and moral reasoning skills of nursing students. *Nursing Ethics*. 19: (4)
31. Suntur Ş.,(2018) Duran S. Hemşirelik öğrencilerinin etik duyarlılık düzeylerinin belirlenmesi 17. Ulusal Hemşirelik Öğrencileri Kongresi Bildiri Kitabı;255.
32. Salar, A.R, Zare, S. and Sharifzadeh, E. (2016) "The survey of nursing students' ethical sensitivity". *Biology and Medicine*, 8 (5), 1-4.
33. Özyer, K. ve Azizoğlu, Ö. (2010). "Demografik değişkenlerin kişilerin etik tutumları üzerindeki etkileri". *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 6 (2), 59-84.
34. Bayrak Aykan, E, Eren Fidancı, B. ve Yıldız D. (2019). "Hemşirelik öğrencilerinde ahlaki olgunluk ve etik duyarlılığın değerlendirilmesi". *SBÜ Hemşirelik Dergisi*, 1 (2), 84-91.
35. Ordu Y..(2019) Examining the studies on determining the ethical awareness levels of nursing students. *Turkish Journal of Bioethics*. 6(3): 116-121 DOI: 10.5505/tjob.2019.80774.